

Віталій САМОТЮК,

orcid.org/0009-0006-4900-109X

аспірант кафедри педагогіки та менеджменту освіти

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна) vitaliisamo@gmail.com*

Віктор ЛАБУНЕЦЬ,

orcid.org/0000-0002-9154-0955

доктор педагогічних наук,

професор кафедри музичного мистецтва

*Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(Кам'янець-Подільський, Хмельницька область, Україна) gitaraclassic@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ДО КЕРУВАННЯ ДИТЯЧИМ ХОРОВИМ КОЛЕКТИВОМ

У статті досліджено проблему формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до організаційно-педагогічної діяльності в дитячому хоровому колективі. Складовою частиною професійної підготовки є фахова підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва, у структурі якої значне місце належить формуванню в них вокально-хорової майстерності. Вокально-хорова майстерність передбачає сформованість у студентів навичок усвідомленого й професійно-художнього виконання вокально-хорових творів; розвиток професійних умінь, необхідних для роботи з хором; систематизацію знань у галузі вокально-хорової роботи з різними колективами. Засвоєння майбутнім вчителем музичного мистецтва нормативного рівня професійних умінь є основою вокально-хорової майстерності. Уточнено сутність понять «готовність», «готовність до творчої педагогічної діяльності», «готовність до керування дитячим хоровим колективом». Автори вважають, що методичні основи диригентсько-хорової підготовки студентів ґрунтуються на взаємодії принципів, які покладено в основу методики формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до керування хоровим колективом, а саме: принцип педагогіки співробітництва, який втілює в педагогічній методиці загальну ідею синергії й проявляється у методах розвитку комунікативних здібностей, методах формування здібностей вчителя до активної взаємодії з хором; принцип проблемного навчання, що пов'язаний з творчим характером діяльності вчителя музичного мистецтва (виражений в спрямованості методів роботи на активізацію творчого начала в планах інтра- та інтерперсональної синергії); принцип субординації та координації методів – прояв ідеї синергії у відношенні до самої методики. У процесі дослідження визначено, що ефективність формування фахової підготовленості майбутнього вчителя музичного мистецтва до організаційно-педагогічної роботи в дитячому хоровому колективі та її теоретико-методичне обґрунтування може здійснюватися за таких основних педагогічних умов: усвідомлення майбутнім вчителем музичного мистецтва суті синергії хорового співу; спрямованість студента на пошук свого індивідуального шляху досягнення внутрішньої гармонії здібностей, умінь, знань та навичок; усунення принципових комунікативних перешкод для взаємодії майбутнього вчителя музичного мистецтва й дитячого хорового колективу, мотивація учасників хору; координація планів, методів і репертуару навчально-творчої роботи зі студентом в диригентському і хоровому класах; позитивна емоційна атмосфера діалогу як педагогічної взаємодії викладачів і студентів; забезпечення цілепокладальної активності майбутніх фахівців у процесі формування мотивів диригентсько-хорової діяльності; активізація музично-професійного мислення засобами творчої дії та рефлексії; орієнтація на ціннісну й технологічну культуру музично-виховної роботи за ходом навчальної та виробничої педагогічної практики.

Ключові слова: професійна підготовка, готовність, структура готовності, дитячий хоровий колектив, вокально-хорова діяльність, колективний спів, диригентсько-хорова підготовка.

Vitalii SAMOTIUK,

orcid.org/0009-0006-4900-109X

Postgraduate student at the Department of Pedagogy and Management of Education
 Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University
 (Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine) vitaliisamo@gmail.com

Viktor LABUNETS,

orcid.org/0000-0002-9154-0955

Doctor of Pedagogical Sciences,
 Professor at the Department of Music
 Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University
 (Kamianets-Podilskyi, Khmelnytskyi region, Ukraine) gitaraclassic@gmail.com

FORMATION OF THE FUTURE MUSIC TEACHER'S READINESS FOR MANAGING THE CHILDREN'S CHOIR

The article deals with the problem of forming the future music teacher's readiness for organizational and pedagogical activities in a children's choir. An integral part of professional training of future music teachers is the formation of their vocal and choral mastery. Vocal and choral mastery involve the formation of students' skills of conscious and professionally artistic performance of vocal and choral works; development of professional skills necessary for working with a choir; systematization of knowledge in the field of vocal and choral work with various groups. Mastery of the normative level of professional skills by a future music teacher is the basis of vocal and choral skills. The essence of the concepts of "readiness", "readiness for creative pedagogical activity", "readiness to manage a children's choir" is clarified. The authors believe that the methodological foundations of conducting and choral training of students are based on the interaction of the principles that underlie the methodology for forming the readiness of a future music teacher to manage a choir, namely: the principle of pedagogy of cooperation, which embodies the general idea of synergy in the pedagogical methodology and is manifested in the methods of developing communication skills, methods of forming the teacher's ability to actively interact with the choir; the principle of problem-based learning, which is associated with the creative nature of the music teacher's activity (expressed in the focus of methods on activating creativity in terms of intra- and interpersonal synergy); the principle of subordination and coordination of methods – a manifestation of the idea of synergy in relation to the methodology itself. In the course of the study, it was determined that the effectiveness of forming the professional readiness of a future music teacher for organizational and pedagogical work in a children's choir and its theoretical and methodological substantiation can be carried out under the following basic pedagogical conditions: the future music teacher's awareness of the essence of the synergy of choral singing; the student's focus on finding his or her individual way to achieve inner harmony of abilities, skills, knowledge and habits; elimination of fundamental communication barriers to the interaction of a future music teacher and a children's choir; motivation of choir members; coordination of plans, methods and repertoire of educational and creative work with students in conducting and choir classes; positive emotional atmosphere of dialogue as a pedagogical interaction of teachers and students; ensuring goal-setting activity of future specialists in the process of forming motives for conducting and choral activity; activation of musical and professional thinking by means of creative action and reflection; orientation to the value and technological culture of musical and educational work in the course of teaching practice.

Key words: professional training, readiness, readiness structure, children's choir, vocal and choral activity, collective singing, conducting and choral training.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства в Україні дедалі більше зростає роль музичного мистецтва як невід'ємної складової всебічно розвиненої особистості. Хоро-вий спів – один з видів колективної виконавської діяльності, який має високу культурну цінність у справі духовного та естетичного виховання під-ростаючого покоління, його колективний характер, доступність, масовість роблять цей вид діяльності найбільш ефективним засобом залучення учнів до цінностей музичної культури. Приоритет хорового мистецтва перед іншими компонентами системи естетичного виховання школярів полягає в тому, що воно сприяє активному формуванню почуттів колективізму, товарищескості, взаємодопомоги.

Зміст професійної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва в закладі вищої освіти визначається специфікою його практичної діяльності в закладі загальної середньої освіти, яка полягає в поєднанні музично-теоретичної, вокально-хорової та інструментально-виконав-ської роботи. У хоровому мистецтві дуже важлива роль належить керівникові дитячого колективу, який виконує функції педагога, режисера, музи-канта та здійснює безпосередню роботу з управ-ління дитячим творчим колективом. У шкільній практиці всі ці функції виконує вчитель музич-ного мистецтва. Тому вокально-хорові дисци-пліни – постановка голосу, хорове диригування, хоровий клас, хорове аранжування – займають

одне з провідних місць в системі підготовки учителів музичного мистецтва у закладі вищої освіти.

Аналіз досліджень. Аналіз наукової літератури доводить, що зарубіжними і вітчизняними науковцями А. Авдієвським, А. Козир (Козир, 1996: 41–44), О. Коломоєць, В. Краснощоківим, П. Ніколаєнко, Т. Овчинниковою, Н. Орловою, Е. Печерською, К. Пігровим, О. Раввіновим, О. Ростовським, Г. Стуловою, Г. Струве, Ю. Юцевичем (Юцевич, 2003), досліджено різні аспекти історії хорового співу, вокальної роботи в хорі, елементів хорової звучності й роботи диригента над хоровим твором, методики роботи вчителя з учнівським хоровим колективом.

Окремі аспекти фахової підготовки були предметом дисертаційних досліджень, присвячених особливостям удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва (М. Букач, О. Ляшенко, І. Мостова, Т. Ткаченко та ін.); формуванню музично-виконавської діяльності (І. Гринчук, Н. Згурська, І. Мостова, Г. Саїк та ін.), компонентам педагогічної майстерності учителів музичного мистецтва (В. Крицький, Л. Мартинюк, Т. Стратан, Н. Тимошенко та ін.); питанням методики вокально-хорової роботи (Л. Костенко, П. Ніколаєнко, Г. Стасько, Т. Смирнова та ін.); використанню елементів театральної педагогіки (І. Адоєвцева, М. Барахтян, Л. Майковська, С. Швидка та ін.).

Низка досліджень науковців, а саме роботи Г. Ашина, В. Гончарова, І. Кона, Р. Кречковського, Т. Мальковської, Л. Уманського присвячені організації колективної діяльності. Вагомий емпіричний матеріал накопичено в зарубіжних дослідженнях: Дугласа Макгрегора, Курта Левіна, Пітера Сенжа, Фреда Філера, Роберта Хауса та ін. Значну увагу проблемі виховання керівників колективів, створення умов для активної особистості розглядали І. Бех, Л. Божович, Д. Ельконін, А. Лутошкін, А. Макаренко, Л. Новикова, І. Підласий, В. Сухомлинський та ін.

У галузі психології та педагогіки проблема підготовки майбутніх учителів до продуктивної діяльності розглядалася у працях О. Алексюка, В. Беспалька, І. Зязюна, О. Пехоти та ін. Багатоаспектність проблеми професійної підготовки вчителя музичного мистецтва досліджувалася Л. Безбородовою, А. Болгарським, О. Олексюк та ін. До питань методичної спрямованості викладання спеціальних дисциплін звертались О. Апраксина, Л. Василенко та ін. Особливості й зміст музично-педагогічної та диригентсько-хорової освіти розкриваються в роботах Н. Буць, О. Васильєвої, А. Козир, О. Олексюк, С. Світайло, Т. Смирнової, А. Соколової, Н. Тарарак та ін.

Незважаючи на чималий історичний шлях педагогічного хорознавства й широкий фронт сучасних досліджень, залишається недостатньо з'ясованою ціла низка питань. У психолого-педагогічній науці немає єдиного підходу щодо розгляду феномена «готовність до педагогічної діяльності», «готовність до керування дитячим хоровим колективом», а також щодо компонентів структури такої готовності. Зокрема, недостатньо глибоко вивчена природа, сутність і структура здатності вчителя музичного мистецтва керування дитячим хоровим колективом.

Мета статті – шляхом аналізу психолого-педагогічних джерел визначити сутність «готовність майбутнього вчителя музичного мистецтва до керування дитячим хоровим колективом», висвітлити актуальність підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва до вокально-хорової діяльності з учнями закладу середньої освіти, окреслити основні принципи та педагогічні умови формування фахової підготовленості майбутнього вчителя музичного мистецтва до керування дитячим хоровим колективом.

Виклад основного матеріалу. Проблема формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до керування дитячим хоровим колективом багатоаспектна й багатопланова. Розгляд означеної проблеми потребує з'ясування сутності понять «готовність», «психологічна готовність», «готовність до педагогічної діяльності», «готовність до творчої педагогічної діяльності», «готовність до керівництва дитячим хоровим колективом».

І. Гавриш розглядає готовність як інтегративну якість особистості, що виявляється в діалектичній єдності всіх структурних компонентів, властивостей, зв'язків і відносин; складне особистісне утворення, що є умовою та регулятором успішної професійної діяльності (Гавриш, 2006).

Г. Троцько визначає готовність як «цілісне, складне, особистісне утворення, що забезпечує високий рівень педагогічної діяльності й охоплює професійно-педагогічні погляди і переконання, професійну спрямованість психічних процесів, професійні знання, уміння долати труднощі, оцінювати наслідки своєї праці, професійно самоудосконалюватися (Троцько, 1997).

Л. Кондрашова поняття «готовність до педагогічної діяльності» трактує як складне сполучення психічних особливостей та моральних якостей особистості, які становлять основу установки майбутнього вчителя на усвідомлення функцій педагогічної праці, професійної позиції, оптимальних способів діяльності, співвіднесення своїх здібностей з подоланням труднощів,

що виникають під час вирішення професійних завдань та досягненні спланованих результатів (Кондрашова, 1987).

У наукових дослідженнях доведено, що професійно педагогічна готовність як якісне новоутворення формується тільки у процесі творчої діяльності. Виходячи з цього, низка вчених, розглядаючи готовність студентів до розвитку творчих здібностей, характеризують її як складне цілісне утворення, основою якого є розуміння студентами значущості педагогічної творчості, знання психолого-педагогічних механізмів стимулювання розвитку творчих здібностей учнів, знання конкретних методик із цієї проблеми, досвід їх використання, вміння аналізувати отримані результати (Академія ..., 2004).

У педагогічній літературі широкого вжитку набуло поняття «професійна готовність», яке нерідко ототожнюється з поняттям «професійна підготовка» (Троценко, 1997), і також має декілька значень. Найбільш поширеним є наступне тлумачення: організувати щось; навчити тому, що необхідно; дати необхідні знання.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що проблема готовності до різних видів діяльності, визначення шляхів її формування стала предметом вивчення багатьох дослідників сучасної психолого-педагогічної науки. За великої кількості характеристик поняття «готовність», його розуміння залежить від основних теоретичних підходів, які не виключають, а взаємодоповнюють один одного. Відтак, під готовністю майбутнього вчителя музичного мистецтва до керування дитячим хоровим колективом, ми розуміємо комплекс особистісних властивостей вчителя музичного мистецтва, необхідних і достатніх для керівництва хоровим співом учнів.

Формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до керування дитячим хоровим колективом – це завдання одразу декількох фахових навчальних дисциплін – «диригування», «хорового класу», «хорове аранжування», «читання хорових партитур», «методики роботи з хором» та ін. Цей комплекс дисциплін слугує завданням підготовки професійних хормейстерів і хорових диригентів у коледжах культури та мистецтв, музичних академіях. Даний комплекс є історично успадкований системою музично-педагогічної освіти. Зрозуміло, що специфіка підготовки вчителя музичного мистецтва вносить свої корективи до цього дисциплінарного комплексу.

Формування готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до роботи з дитячим хоровим колективом здійснюється протягом усього

навчання в ході вивчення навчальних дисциплін з циклу професійно-предметної підготовки та проходження практики:

- «хорове диригування» – метод роз'яснення значимості умінь самоконтролю у процесі створення музичного образу під час поточного та концертного виконання хорових творів та метод створення нестандартних педагогічних ситуацій;

- «хоровий клас» – метод пояснення змісту основних засобів музичної виразності хорового мистецтва та метод словесних пояснень емоційно-педагогічного впливу твору на слухача;

- «аналіз хорових творів» – навчальна дискусія з теми «Роль диригентських умінь у створенні музичного образу в процесі діяльності педагога-хормейстера» та метод демонстрації хорових творів (І. Хомич);

- «практикум роботи з хором»: (формування навичок сольфеджування та читання партитур з аркуша як необхідної умови співу хорових партитур і розвитку музичної пам'яті.

Методичні основи диригентсько-хорової підготовки студентів ґрунтуються на взаємодії принципів, які покладено в основу методики формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до керування дитячим хоровим колективом, а саме:

- принцип педагогіки співробітництва, який втілює в педагогічній методиці загальну ідею синергії й проявляється у методах розвитку комунікативних здібностей, методах формування здібностей учителя до активної взаємодії з хором;

- принцип проблемного навчання (засновниками його є психологі-педагоги Д. Дьюї, А. Брушлінський, І. Лернер та ін.), що пов'язаний з творчим характером діяльності вчителя музичного мистецтва (виражений в спрямованості методів роботи на активізацію творчого начала в планах інтра- та інтерперсональної синергії;

- принцип субординації та координації методів – прояв ідеї синергії у відношенні до самої методики. Йдеться про те, що фахова підготовка майбутнього вчителя музичного мистецтва до функцій керування хором є різнобічною;

- принцип практиологічного навчання (Т. Котарбінський), (передбачає свідоме ставлення майбутнього вчителя музичного мистецтва до формування умінь та навичок, які сприяють синергії колективного співу.

Реалізація означених принципів забезпечується створенням педагогічних умов диригентсько-хорового навчання студентів. У процесі дослідження визначено, що ефективність формування вокально-хорової підготовленості майбут-

нього вчителя музичного мистецтва до керування дитячим хоровим колективом може здійснюватися за таких основних педагогічних умов:

- усвідомлення майбутнім вчителем музичного мистецтва суті синергії хорового співу;
- спрямованість студента на пошук свого індивідуального шляху досягнення внутрішньої гармонії здібностей, умінь, знань та навичок;
- усунення принципових комунікативних перешкод для взаємодії майбутнього вчителя музичного мистецтва і дитячого хорового колективу, мотивація учасників хору;
- координація планів, методів і репертуару навчально-творчої роботи зі студентом в диригентському і хоровому класах;
- позитивна емоційна атмосфера діалогу як педагогічної взаємодії викладачів і студентів;
- забезпечення цілепокладальної активності майбутніх фахівців у процесі формування мотивів диригентсько-хорової діяльності;
- активізація музично-професійного мислення засобами творчої дії та рефлексії;
- орієнтація на ціннісну й технологічну культуру музично-виховної роботи за ходом навчальної та виробничої педагогічної практики.

Здійснення диригентсько-виконавської діяльності майбутнього вчителя музичного мистецтва регулюється усвідомленням внутрішньої (психічної) та зовнішньої (рухової) активності, спрямованої на досягнення свідомо поставленої мети. Втілення власної інтерпретаційної версії має спиратися на міцну підготовчу базу майбутнього вчителя музичного мистецтва, його самостійну роботу, яка має проектуватися зовні у вигляді пошукової допитливості в галузі музичного мистецтва. Це можуть бути прослуховування високохудожніх творів у виконанні різноманітними складами хорових колективів, ознайомлення з відео чи аудіо архівними записами відомих диригентів, розучування хорових партитур з мітками диригентів-практиків або хорових аранжувань інших композиторів та подібне. Також цей вид робіт має здійснюватися і у внутрішньому плані, що допоможе більш конструктивно вирішувати навчальні завдання (Ван Хайлун, 2021: 23–32).

Таким чином, основне завдання науково-педагогічних працівників забезпечення освітніх

компонентів з циклу професійно-предметної підготовки у навчанні та вихованні студента-хормейстера та майбутнього вчителя музичного мистецтва навчити встановлювати психологічний контакт з виконавцями, чітко й зрозуміло висловлювати вокально-хорові завдання, виявляючи власні здатності слухати й прогнозувати вокальне звучання, корегувати його. Надзвичайно важливим є розкриття артистичних вмінь студента під час практичної роботи з хором – створення творчої атмосфери в колективі, володіння власним емоційним станом під час спілкування з хором, психологічне налаштування співаків перед виступом, володіння засобами впливу на виконавців.

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, можна зробити наступні висновки. Аналіз наукових досліджень, присвячених цьому питанню, виявив значущість проблеми формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до керування дитячими хоровими колективами. Проблема диригентсько-хорової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва на сучасному етапі потребує значної активізації наукових досягнень, удосконалення освітнього процесу. Оволодіння сучасним вчителем музичного мистецтва закономірностями вокально-хорової роботи та формування готовності до неї можливе лише у випадку взаємодії теоретичної й практичної підготовки студентів-музикантів, а також у процесі безпосереднього спілкування з учнями та реального вирішення педагогічних проблем і завдань.

Проведене дослідження не вичерпує всіх питань окресленої проблеми. Результати дослідження відкривають перспективи для розробки професіограми сучасного вчителя музичного мистецтва; підготовки індивідуальних програм самовдосконалення вокально-хорової майстерності майбутніх учителів музичного мистецтва; запровадження інтерактивних методів навчання та сучасних музично-педагогічних технологій; дослідження психолого-педагогічних аспектів виконавських якостей та досвіду в процесі професійної діяльності; розкриття впливів вольових та емоційних чинників на формування готовності до керівництва дитячими творчими (інструментальними та вокально-хоровими) колективами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академія музичної еліти України: історія та сучасність / упоряд. А. П. Лашченко. Київ : Музична Україна, 2004. 560 с.
2. Ван Хайлун. Методичні аспекти формування готовності студентів факультетів мистецтв до творчо-інтерпретаційної діяльності. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: зб. наук. праць*. Суми : СДПУ імені А. С. Макаренка, 2021. № 6 (110). С. 23–32.
3. Ван Хайлун. Поетапна методика формування готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до творчо-інтерпретаційної роботи зі шкільними колективами. *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. 2021. № 4 (32), Vol. 1. С. 21–27.
4. Гавриш І. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до інноваційної професійної діяльності : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Харків, 2006. 475 с.
5. Ковалик П. Педагогічні засади творчої взаємодії диригента з навчальним хоровим колективом. *Проблеми мистецької освіти: зб. наук.-метод. ст.* / відп. ред. О. Я. Ростовський. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. Вип. 3. С. 32–40.
6. Козир А. До питання педагогічного керівництва шкільним хоровим колективом. *Мистецтво у школі* : зб. ст. / упор. І. М. Гадалова. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1996. С. 41–44.
7. Кондрашова Л. Морально-психологічна готовність студента до вчительської діяльності. Київ : Вища школа, 1987. 56 с.
8. Масол Л. Художньо-педагогічні технології в основній школі: єдність навчання і виховання : метод. посіб. Харків : Друкарня Мадрид, 2015. 178 с.
9. Професійна освіта: словник: навч. посіб. / уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. Київ : Вища школа, 2000. 390 с.
10. Троцько Г. Теоретичні та методичні основи підготовки студентів до виховної діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 1997. 54 с.
11. Юцевич Ю. Музика : словник-довідник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. 352 с.

REFERENCES

1. *Akademiia muzychnoi elity Ukrainy: istoriia ta suchasnist* (2004) [Academy of the musical elite of Ukraine: history and modernity] / [uporiad. A. P. Lashchenko]. Kyiv : Muzychna Ukraina. 560 s. [in Ukrainian].
2. Van, Khailun. (2021). *Metodychni aspekty formuvannia hotovnosti studentiv fakultetiv mystetstv do tvorcho-interpretsiinoi diialnosti* [Methodical aspects of formation of readiness of art faculty students for creative and interpretive activity]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii: zb. nauk. prats*. Sumy : SDPU imeni A. S. Makarenka. № 6 (110). Pp. 23–32. [in Ukrainian].
3. Van, Khailun. (2021). *Poetapna metodyka formuvannia hotovnosti maibutnix uchyteliv muzychnoho mystetstva do tvorcho-interpretsiinoi roboty zi shkilnyimi kolektyvamy* [A step-by-step method of forming the readiness of future music teachers for creative and interpretive work with school groups]. *KELM. Knowledge, Education, Law, Management*. № 4 (32), Vol. 1. Pp. 21–27. [in Ukrainian].
4. Havrysh, I. (2006). *Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia hotovnosti maibutnix uchyteliv do innovatsiinoi profesiinoi diialnosti* [Theoretical and methodological foundations of the formation of the readiness of future teachers for innovative professional activity] : dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04. Xarkiv. 475 s. [in Ukrainian].
5. Kovalyk, P. (2008). *Pedahohichni zasady tvorchoi vzaiemodii dyryhenta z navchalnym khorovym kolektyvom* [Pedagogical principles of creative interaction of the conductor with the educational choral team]. *Problemy mystetskoï osvity: zb. nauk.-metod. st.* / [vidp. red. O. Ya. Rostovskiy]. Nizhyn : Vydavnytstvo NDU im. M. Hoholia. Vyp. 3. Pp. 32–40. [in Ukrainian].
6. Kozyr, A. (1996). *Do pytannia pedahohichnoho kerivnytstva shkilnym khorovym kolektyvom* [To the issue of pedagogical leadership of the school choir]. *Mystetstvo u shkoli* : zb. st. / [upor. I. M. Hadalova]. Kyiv : NPU im. M. P. Drahomanova. Pp. 41–44. [in Ukrainian].
7. Kondrashova, L. (1987). *Moralno-psykholohichna hotovnist studenta do vchytelskoï diialnosti* [Moral and psychological readiness of a student for teaching]. Kyiv : Vyshcha shkola. 56 s. [in Ukrainian].
8. Masol, L. (2015). *Khudozhno-pedahohichni tekhnolohii v osnovnii shkoli: yednist navchannia i vykhovannia* [Art-pedagogical technologies in primary school: the unity of teaching and education]: *metod. posib*. Kharkiv : Drukarnia Madryd. 178 s. [in Ukrainian].
9. *Profesiina osvita: slovnyk* (2000) [Professional education: dictionary] : navch. posib. / [uklad. S. U. Honcharenko ta in.; za red. N. H. Nychkalo]. Kyiv : Vyshcha shkola. 390 s. [in Ukrainian].
10. Trotsko, H. (1997). *Teoretychni ta metodychni osnovy pidhotovky studentiv do vykhovnoi diialnosti u vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh* [Theoretical and methodological foundations of student preparation for educational activities in higher pedagogical educational institutions]: *avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.04*. Kyiv. 54 s. [in Ukrainian].
11. Yutsevych, Yu. (2003). *Muzyka: slovnyk-dovidnyk* [Music: dictionary-referenc]. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan. 352 s. [in Ukrainian].